

Шумерсько-аккадська міфологія (вавилонсько-ассирійська, месопотамська міфологія) — система релігійно-міфологічних уявлень народів Давньої *Месопотамії*, що історично сформувалася впродовж 4–1 тис. до н. е. на основі синтезу автохтонної шумерської та східносемітської аккадської етнокультурних традицій.

Загальна характеристика

Шумерсько-аккадський релігійно-світоглядний комплекс — найдавніша у *всесвітній історії* письмово засвідчена міфологічна система. Зафіксована клинописними текстами від поч. 3 тис. до н. е. і представлена в літературній, ритуальній та епістолярній спадщині регіону.

Шумерсько-аккадська міфологія поєднує архаїчні *аграрні культу*, *общинні* та *хтонічні культу* з розвиненими теологічними уявленнями, які в процесі історичного розвитку сприяли формуванню складної та внутрішньо диференційованої *космології*, *демонології*, а також стійких тенденцій до *генотеїзму*. Світоглядною особливістю цієї міфологічної системи є уявлення про визначальну роль *богів* у долі людини та світобудови, всеосяжний божественний порядок (невідворотний та недоступний для людського розуміння), якому підпорядковані *космос*, *соціум* та *буття* людини.

Боги постають антропоморфними істотами, наділеними надприродною могутністю, але водночас і цілком людськими рисами, емоціями та вдачею, вони потребують їжі та житла, тобто регулярних *жертвопринесень* і *храмів*.

Еволюція міфологічної традиції відбиває глибокі зміни релігійно-світоглядних уявлень: якщо шумерські *міфи* загалом не містять розгорнутих *сюжетів* боротьби поколінь богів за верховну владу, за винятком окремих конфліктних епізодів (суперництво *Енліля* з *Енкі*), то у вавилонській традиції саме *теомахія* стає чільним космогонічним мотивом.

На відміну від багатьох пізніших релігійних систем, месопотамська міфологія не випрацювала концепції посмертної відплати (морального характеру чи індивідуального *спасіння*). Потойбічне існування зазвичай зображено як одноманітне, тіньове й позбавлене чіткого розрізнення за етичним критерієм —

уділ померлого визначений належним виконанням поховального *ритуалу* та регулярністю поминальних *жертв*, а не його земними вчинками. Людину розглядали насамперед як створіння богів, покликане виконувати господарські та культові функції й тим підтримувати встановлений богами порядок, — і саме в цьому полягає її космічне призначення. Водночас міфологія утверджує ідею відповідності між небесним і земним світом, у межах якої політична влада, суспільний лад і правові норми мислять як пряме відображення космічного порядку.

Особливе місце в шумерсько-аккадському світогляді посідала сакральна природа царської влади. Цар поставав як земний намісник і обранець богів, покликаний підтримувати встановлений ними космічний лад, забезпечувати справедливість, справляти культ і захищати країну від зовнішніх та внутрішніх загроз. *Легітимність* його влади виводилася з божественної волі, а військові перемоги, будівництво храмів і турбота про культ вважали свідченням прихильності богів до правителя.

Важливе місце у шумерському світогляді мала концепція *ме* — божественних установлень, сил або сутностей, що визначають порядок існування космосу, суспільства та культури. До *ме* належали влада, царювання, *жрецтво*, ремесла, мистецтва, моральні норми та інші засадничі елементи цивілізованого життя. Згідно з міфологічною традицією, *ме* перебували у володінні бога Енкі й могли передаватися іншим *божествам* або містам, забезпечуючи їхню могутність і процвітання.

Світоглядна *парадигма* месопотамської міфології зазнала суттєвої еволюції в розумінні людської долі. У ранній шумерській традиції долю (шумер. *нам*) мислили як об'єктивну, наперед визначену функцію або призначення кожної речі й істоти в межах загальної системи божественних сутностей (*ме*). Натомість у вавилонську добу концепція долі набуває виразно трагічного, фаталістичного та персоналізованого характеру. У пізній літературі мудрості (зокрема в поемі «Вавилонська теодицея») зринає глибока *рефлексія* над несправедливістю буття, де слухняність богам не гарантує земного благополуччя, а *праведник* може страждати без вини. Цей злам знаменував

перехід від архаїчного колективного сприйняття *релігійних норм* до індивідуального екзистенційного відчаю перед незбагненою і часто примхливою волею Божественної ради.

Місто та його храм (*зикурат*) уявляли як сакральний центр світобудови, що поєднує небо, землю й підземний світ. Міфи виконували не лише пояснювальну, а й легітимаційну функцію, обґрунтовуючи сакральний характер царської влади, божественне походження окремих *династій* та особливий статус таких міст-держав, як *Ніппур*, *Ур*, *Урук* (тепер не існує, пров. Мутанна, Ірак), а в пізнішу епоху — *Вавилон* і *Ашшур*, що претендували на роль світового центру. Попри спільну основу, шумерська та вавилонська міфології відбивають різні етапи розвитку релігійного світогляду Месопотамії. Шумерська традиція зберігала поліцентричний характер — окремі міста мали власних верховних богів і локальні міфологічні цикли без єдиної системи. У вавилонську добу натомість відбулося узагальнення й систематизація попередньої спадщини: місцеві традиції інтегровано в загальномесопотамську міфологічну модель, де чільне місце посів культ *Мардука* як верховного володаря космосу. Ця еволюція відображала процес політичної *централізації* та становлення великих держав Стародавньої Месопотамії.

Джерела вивчення

Основними джерелами вивчення шумерсько-аккадської міфології є розлогий корпус клинописних текстів, віднайдених під час археологічних розкопок у Месопотамії та суміжних регіонах [зокрема в *бібліотеці Ашшурбанашали* в Ніневії, а також в Ашшурі, Ніппурі, Урі, Уруці (усі — територія сучасного Іраку) та Марі (тепер Сирія); окремі фрагменти-копії виявлено також в *архівах* *Богазкея* (тепер Туреччина) та *Амарни* (Єгипет)]. Серед них: численні шумерські *гімни*, плачі за зруйнованими містами, заклиналильні тексти, *прислів'я* та міфологічні цикли про *Інанну* й *Думузі*, *Енкі* та світовий порядок, *Енліля* й *Нінліль*, список богів із *Фари* (давній Шуруппак, бл. 26 ст. до н. е.), а також «Список шумерських царів» (остаточно сформований на поч. 2 тис. до н. е.; ранні редакції, ймовірно, виникли наприкінці 3 тис. до н. е.) — унікальний

документ, що міфологізує ранню історію, вказує надприродно тривалі терміни правління легендарних царів. Однак ключове місце посідають оформлені вже в аккадську добу великі епічні композиції: «Енума еліш...», «Епос про Гільгамеша», «Епос про Атрахасиса» (прибл. 17 ст. до н. е.), «Сходження Іштар у потойбіччя» (аккадська редакція, прибл. 15–11 ст. до н. е.) та ін. Ці тексти фіксують складний перехід від архаїчних общинних культів окремих міст-держав до універсальних імперських систем із тенденцією до *монолатрії* та утвердження головних державних божеств.

Серед провідних дослідників шумерсько-аккадської міфології: сходознавці, асиріологи, шумерологи *Джордж Сміт*, Ф. Тюрро-Данжен (1872–1944; Франція), Б. Ландсбергер (1890; тепер Чехія —1968; США), С. Н. *Крамер*, Т. Якобсен (1904; Данія — 1993; США), А. Л. Оппенгейм (1904; Австрія — 1974; США), А. Фалькенштейн (1906–1966; Німеччина), Д. Б. Прічард (1909–1997; США), Ж. Боттеро (1914–2007; Франція), Е. Райнер (1924; Угорщина — 2005; США), В. Дж. Ламберт (1926–2011; Велика Британія), Г. Й. Ніссен (нар. 1935; Німеччина), М. Ліверані (нар. 1939; Італія), С. Даллі (нар. 1943; Велика Британія), П. Штейнkelлер (Штайнkelлер; нар. 1947; Польща — США), Б. Р. Фостер (нар. 1948; США), Дж. А. Блек (1951–2004; Велика Британія), В. Горовіц (1957; США — Ізраїль).

Космогонія

Космогонічні уявлення давніх месопотамців еволюціонували від фрагментарних і локальних шумерських мотивів до складних і внутрішньо узгоджених вавилонських систем. У шумерській традиції вихідним станом світу була первісна гора Ан-Кі (Небо-Земля), що поєднувала чоловіче начало Ан (небо) та жіноче Кі (землю). Бог Енліль розділив цю єдність — підняв Ан угору, залишив Кі внизу та закріпив космічний лад. Паралельно існувало уявлення про первісний водний океан Абзу, з якого постала земля, і який став житлом Енкі.

В аккадській версії, зафіксованій в «Енума еліш...», космогонія набула драматичної форми: первісний водний хаос персоніфіковано в постатях Апсу

(прісні підземні води) та *Тіамат* (солоні води світового океану). Їхнє злиття породжує перших богів — Лахму й Лахаму, згодом Аншара й Кішар, а потім і наступне покоління богів, чий шум порушує спокій Апсу. Той вирішує знищити нащадків. Енкі (Еа) вбиває Апсу, а Тіамат для помсти за смерть чоловіка створює армію *демонів* на чолі з Кінгу. Конфлікт переростає у вирішальну теомахію — битву молодого бога Мардука, обраного царем богів на раді, з хтонічним чудовиськом Тіамат. Озброєний магічним вітром, сіткою та стрілами, Мардук перемагає Тіамат, розтинає її велетенське тіло навпіл, творячи з половин небо та землю, встановлює межі космосу, закріплює на небосхилі світила й визначає їхні *орбіти*, створює календар, стає володарем «таблиць долі», які визначають рух усього суцього. Таблиці долі це сакральний *символ* верховної космічної влади, що містив божественні постанови про устрій світу та долю всіх істот. Володіння ними означало право керувати всесвітом і здійснювати найвищу владу над богами та людьми. У міфі «Енума еліш...» таблиці долі спочатку тримає Кінгу (йому їх вручила Тіамат), але після перемоги Мардук відбирає їх, чим остаточно утверджує своє верховенство.

Антропogонія в обох традиціях підкреслює службову роль людства. Люди створені з глини, замішаної на крові вбитого божества: за вавилонськими версіями, це Кінгу в «Енума еліш...» або Ве-ілу в «Епосі про Атрахасиса». Натомість у ранній шумерській традиції (міф про Енкі та Нінмах) людей створено з глини підземного океану Абзу для того, щоб нести важкий тягар праці замість богів, забезпечувати їхній культ, годувати їх жертвами й тим перебрати частину відповідальності за підтримання космічного порядку (міф детально описує сам процес творення людини, її вразливість, а також змагання богів у створенні фізіологічно різних людських істот, що засвідчує глибоку рефлексію над природою людської недосконалості).

Космологія

Космологічна модель базується на принципі відповідності *мікрокосму* (земного світу) та *макрокосму* (небесного світу), причому земний світ — безпосереднє віддзеркалення небесного. Храм (зигурат) — сакральна земна модель цього

космосу, матеріальне втілення космічного порядку, «вісь світу», що символічно поєднувала три рівні буття (небо, землю, потойбіччя) і була місцем постійної божественної присутності. Багатоярусна структура зикурату символізувала впорядковану будову всесвіту, а його вершину вважали місцем наближення до небесної сфери та оселею божества, яке опікувалося містом. Через храмовий культ підтримували встановлений богами світовий лад.

Важливе місце в шумерсько-аккадському світогляді посідала священна географія. Месопотамські міста та їхні храми сприймали як точки контакту між божественним і людським світами, земні відповідники небесного порядку, що забезпечували збереження космічної рівноваги. У цій системі Ніппур був осередком Енліля, Ур забезпечував зв'язок із місячним культом *Нанни*, Урук — з астральною силою Інанни, а Вавилон згодом утвердився як геоцентричний і сакральний центр всесвіту під егідою Мардука.

Значущим для шумерсько-аккадської міфології був також астральний вимір. Небесні світила розглядали як видимі прояви або тілесні форми божественних сил. Місяць ототожнювали з Нанною (Сіном), Сонце — з Уту (Шамашем), а планету *Венеру* — з Інанною (*Ištar*). Спостереження за рухом небесних тіл мало засадниче релігійне значення: будь-які зміни на небосхилі вважали прямими знаками волі богів. На цьому ґрунті в Месопотамії сформувалися розвинені традиції *астрології* та *натурфілософії*, які справили визначальний вплив на подальші культури *Стародавнього Сходу* та античного світу. Особливого розвитку в Месопотамії набула система астрологічних знамень — сонячні й місячні *затемнення*, *рух планет*, поява *комет*, незвичайні атмосферні явища та інші зміни на небосхилі жерці тлумачили як передвістя політичних подій, воєн, стихійних лих або добробуту держави. Найважливішим зібранням таких знамень стала серія клинописних текстів «Енума Ану Енліль», яка систематизувала багатовікові спостереження та астрологічні правила їх інтерпретації.

Підземний світ (шумер. Кур або Ірігаль; аккад. Іркалла, або Країна без повернення) — присмеркова, замкнена реальність, де панує похмура *Ерешкігаль* разом з чоловіком *Нергалом*. Оточений сімома мурами зі сімома

воротами, минаючи які померлий поступово втрачає свої атрибути та перетворюється на безтілесну тінь. Участь померлих є безрадісною та однаковою для всіх. Їхнє становище лише частково полегшує належне виконання поховального обряду живими нащадками та регулярність поминальних жертв (відсутність яких прирікає дух на вічні блукання й перетворює його на небезпечного для живих демона).

Пантеон

Пантеон месопотамської міфології має чітку ієрархічну структуру, яку очолює космічна *тріада* великих богів, що сформувалася ще в шумерську епоху:

*Ан (в аккадській традиції Ану) — пасивний і відсторонений «батько богів», персоніфіковане небо та носій вищого авторитету, голова Божественної ради — джерела верховної легітимності та царської влади;

*Енліль (культовий центр — у м. Ніппурі) — могутній володар повітря, вітру та простору, «цар країн» і «володар усіх земель», головний виконавець волі богів та організатор світоустрою, чиї рішення це невідворотна доля;

*Енкі (аккад. Еа) — володар підземних прісних вод Абзу, бог мудрості, ремесел, ритуального очищення, *магії* та всякого таємного знання; часто стає заступником людства перед суворістю інших богів і хитрістю рятує його від остаточного знищення.

Другий рівень пантеону утворює астральна тріада божеств, пов'язана з космічними циклами:

*Нанна (аккад. Сін) — бог Місяця, містичний вимірювач часу, його культовий центр в м. Урі був одним із найвпливовіших релігійних та економічних осередків країни;

*Уту (аккад. Шамаш) — бог Сонця, всевидючий суддя, захисник правди та невідвортної справедливості, який щоранку перемагає темряву й викриває будь-яке зло;

*Інанна (аккад. Іштар) — центральна фігура жіночого пантеону, богиня кохання, сексуальної пристрасті, плотської сили, війни та планети Венера. Наділена суперечливими, амбівалентними рисами (дарує родючість і несе

руйнування).

Важливу роль у підтриманні життя всесвіту відіграють також архаїчні *богині-матері*, зокрема *Нінхурсаг*, Нінмах і *Нінту*, які в різних локальних традиціях частково зливаються в єдиний образ. Серед інших значущих божеств — Ерешкігаль, володарка підземного світу, чиє похмуре ізольоване існування перериває лише вторгнення Іштар; хтонічний бог Нергал, її чоловік, що насилає на землю пошесті та війну; Намтар — грізний вісник смерті й долі; бог-писар Набу, син Мардука, покровитель писемності, грамотності та мудрості; бог грози, руйнівного дощу й грому Адад (Ішкуру). Важливим міфологічним персонажем є Думузі (аккадський *Таммуз*) — *архетип* бога родючості, що вмирає і зникає в підземному світі, чим спричиняє сезонне «вмирання» природи. На відміну від пізніших середземноморських культів, повернення Думузі на землю підпорядковане суворому закону циклічного заміщення — половину року замість нього в підземному царстві перебуває його сестра Гештіанна.

Усіх богів Месопотамії традиційно поділяли на дві великі родові групи — ігігів (переважно небесних богів, пов'язаних із молодшим поколінням) та ануннаків (головно земних і підземних божеств вищого рангу). Проте в різні періоди такий розподіл варіювався, і термін «ануннаки» міг позначати увесь загал великих богів. У аккадський період відбувся інтенсивний *синкретизм* шумерських і семітських божеств, їх взаємне ототожнення та уніфікація культових функцій.

Із політичним піднесенням Вавилону за царя *Хаммурані* місцевий бог Мардук, первісно другорядне божество, був урочисто проголошений верховним володарем всесвіту. Він офіційно перебрав на себе значну частину функцій, титулів та атрибутів Енкі та Енліля, став центральною фігурою державного пантеону. В асирійській версії міфології його місце згодом посяде бог Ашшур, чий культ набуватиме виразних військово-імперських рис.

Важливим елементом міфопоетичного та ритуального комплексу Месопотамії була концепція священного *шлюбу*, що уособлювала сакральне поєднання неба (чоловічого начала) та землі (жіночого начала) задля забезпечення космічної й аграрної родючості. Центральними фігурами цього міфу виступали богиня

Інанна (Іштар) та її божественний супутник-пастух Думузі (Таммуз). У земному вимірі цей міф, імовірно, актуалізувався під час новорічних свят (Акіту) або інших царських ритуалів. Обряд гарантував відновлення життєвих сил природи, стабільний врожай та приплід худоби, виконував важливу політико-легітимаційну функцію, підтверджуючи божественне благословення царської влади на наступний рік.

Поряд із вищими богами система включає надзвичайно розвинену *демонологію*. До неї належать злі демони: Ламашту, що загрожує породіллям і немовлятам; утукку — небезпечні духи пустелі, кладовищ і руїн; Пазузу — демон південно-західного вітру, що приносив *засуху*. На противагу їм існував цілий клас особистих духів-охоронців, як-от Шеду (чоловіче начало, що уособлювало життєву енергію) та Ламасу (жіноче начало, захищало особистість людини), а також індивідуальний бог людини (Ілу), які спільно опікувалися здоров'ям і благополуччям індивіда перед лицем вищих, часто примхливих божеств.

Поряд із богами та демонами важливу роль відігравали міфологічні чудовиська, що уособлювали хаотичні сили природи, космічні загрози або виконували охоронні функції. Серед них найвідоміші: Мушхушшу («лютий змія») — драконоподібна істота, священна тварина Мардука та символ м. Вавилону; велетенський птах Анзу, який викрав таблиці долі й тимчасово порушив космічний порядок; Небесний Бик, насланий Іштар для покарання Гільгамеша; люди-скорпіони, відомі насамперед із «Епосу про Гільгамеша».

Вагоме значення в *релігійних практиках* Месопотамії посідали магія, *мантіка* (ворожіння) та *екзорцизм*. Для відвернення хвороб, стихійних лих, раптових нещасть, безпліддя тощо (які пояснювали діяльністю шкідливих демонів, гнівом ображених духів померлих або проявом божественного невдоволення) застосовували численні заклинання, очисні обряди, захисні *амулет* та складні *ритуали* вигнання злих сил. Особливу роль відігравали дві корпорації жрецтва: жерці-заклинателі, які здійснювали екзорційні, очисні, поминальні тощо ритуали, були посередниками між світом людей і надприродними силами, та жерці-віщуни, які засобами ворожіння (зокрема, на нутрощах жертвних тварин, за поведінкою птахів) діагностували причину лиха та визначали волю богів.

Екзистенційний вимір месопотамської традиції (трагічна проблема неминучості смерті, відчайдушного, але марного пошуку *безсмертя*, цінності людських стосунків) найяскравіше висвітлено в «Епосі про Гільгамеша». Епос містить архаїчний міф про *Всесвітній потоп*. Оповідь, переказана єдиним безсмертним представником людства — Утнапіштімом, стверджує марність людських претензій на фізичне безсмертя, проте доступне людині «вічне життя» вбачає в її земних діяннях, пам'яті нащадків та збудованих стінах її міст.

Рецепція у культурі

У літературному та науковому дискурсі вирішальною спонукою до переосмислення спадщини шумерсько-аккадської міфології (з 19 ст.) стало відкриття асиріолога Дж. Сміта, який віднайшов і розшифрував вавилонську табличку з міфом про Всесвітній потоп. Сюжетна відповідність до біблійної оповіді про *Ноя* викликала потужну хвилю суспільного інтересу до «Епосу про Гільгамеша». Пам'ятка була перекладена десятками мов, глибоко вплинула на художню прозу й поезію *модернізму* та *постмодернізму* — від фентезійного роману Р. Сілверберга (нар. 1935; США) «Цар Гільгамеш» (1984) до *міфологеми* мандрів у романі «Гільгамеш» (2001) Дж. Лондон (нар. 1948; Австралія). У 20 ст. потужної феміністичної реінтерпретації зазнав образ Інанни (Іштар). Завдяки перекладам та дослідженням письменниці й фольклористки Д. Волкштейн (1942–2013; США), міф про сходження богині в підземний світ став культовим у феміністичній теології та поезії як метафора жіночої сили, трансформації та психологічного відродження. На межі 20–21 ст. шумерсько-аккадські міфологеми вкоренилися у фантастичній літературі. Класичні міфи Месопотамії переосмислюють через призму сучасних екологічних та духовних проблем, порушуючи питання деградації людства, вічності й скороминущості, воєн і глобальних загроз, самотності та жертвовної любові. В українській прозі цей тренд втілено у творчості Г. Пагутяк (збірка «Мій Близький і Далекий Схід», зокрема у повісті «Брат мій Енкіду»; 2009).

Біблійний образ *Вавилонської вежі*, історичним *прототипом* якої були месопотамські зикурати (найперше вавилонський Етеменанкі) став наскрізним

мотивом європейського *живопису* — від класичних полотен П. *Брейгеля Старшого* та Л. ван Фалькенборха (1535; тепер Бельгія — 1597; тепер Німеччина) до метафоричних пошуків символістів і експресіоністів 20 ст. (метафора історичних катастроф і нездійсненності тотальних проєктів).

Месопотамські сюжети інтегрували в академічну музику — яскравим прикладом є монументальна *ораторія* «Епос про Гільгамеша» (1955) композитора Б. Мартіну (1890; тепер Чехія — 1959; Швейцарія). Поряд із тим прадавня шумерсько-аккадська міфологія стала джерелом екстремальної музичної творчості. Так, симфо-метал гурт «Теріон» («Theerion»; Швеція) присвятив частину свого альбому «Sirius B» месопотамським міфам (зокрема трек «The Blood of Kingu»). Дез-металісти «Найл» («Nile»; США) та піонери концептуального «месопотамського металу» «Мелекеш» («Melechesh»; Ізраїль — Нідерланди) постійно використовують у своїй творчості автентичні клинописні заклинання та звернення до месопотамського пантеону. Цю естетику підхопили й інші культові представники жанру. Блек-треш гурт «Абсу» («Absu»; США, за шумерською назвою первісного підземного океану) присвятив месопотамському *окультизму* свої перші альбоми. Гурт «Ротінг Кріст» («Rotting Christ»; Греція) використав епоси в піснях «Enuma Elish» та «Gilgameš», а їхні земляки «Септікфлеш» («Septicflesh») занурили слухача в атмосферу темних сутностей Месопотамії платівкою «Sumerian Daemons». Блек-метал гурт «Араллу» («Arallu»; Ізраїль), названий на честь аккадського царства мертвих, поєднує шумерські воєнні міфи з ритуальним звучанням традиційних близькосхідних інструментів, перетворює прадавній епос на живий маніфест сучасної важкої *рок-музики*.

Новий спосіб рецепції спадщини Месопотамії подав кінематограф. Візуальний фундамент месопотамської *естетики* заклав реж. Д. В. Гріффіт масштабною кінострічкою «Нетерпимість» (1916). Водночас демонічні постаті давнього пантеону зазнали суттєвої деформації в *попкультурі*: образ повелителя демонів вітру Пазузу став підвалиною культового фільму-горору «Екзорцист» (1973, реж. В. Фрідкіна); архаїчні демониці ліліту через єврейську релігійну традицію трансформувалися на популярний у сучасному андеграундному мистецтві

гностичний образ фатальної *Ліліт*.

У всесвіті *коміксів* «Марвел» («Marvel») Гільгамеш є одним із представників раси Вічних, а 2021 цей персонаж з'явився у голлівудському фільмі «Вічні» (реж. Х. Чжао). Месопотамська спадщина відображена і в азійській попкультурі: богиня Іштар та цар Гільгамеш є персонажами японської медіафраншизи «Фейт» («Fate»), яка охоплює *аніме*, мангу та *відеоігри*, адаптуючи міфічних правителів під формат сучасних героїв. Постать Тіамат є частиною всесвіту настільної гри «Dungeons & Dragons», а у відеоігрі «The Dark Pictures Anthology: House of Ashes» міфологічна основа та антураж цілковито побудовані на месопотамській культурі.

Значення

Шумерсько-аккадська міфологія — найдавніша письмово зафіксована система уявлень про космос, людину та божественне. Її космогонічні мотиви, ідеї теомахії, всесвітнього потопу, творення людини з глини й крові, міфологема зішестя до підземного світу та ін. живили релігійні системи усього *Близького Сходу*, набули глибокої інтерпретації у старозавітній (біблійній) традиції та *античній літературі*.

Месопотамська міфологія вперше в історії обґрунтувала сакральну легітимацію державної влади, суспільного устрою й права, що визначило політичну теологію багатьох наступних *цивілізацій*. «Епос про Гільгамеша» ввів у світову культуру фундаментальні екзистенційні теми смертності, цінності дружби та марності героїчних зусиль перед обличчям невідворотного *фатуму*.

Відкриття та прочитання клинописних пам'яток у 19–20 ст. спричинили справжню революцію в *біблеїстиці*, *сходознавстві*, *порівняльному релігієзнавстві*, *антропології* та історії права, утвердивши шумерсько-аккадську міфологію як першооснову духовної спадщини людства, чії архетипи дотепер продовжують резонувати в сучасному мистецтві, літературі та філософському розмислі.

Додатково

* Осібне місце в шумерській традиції посідає міф про Енкі та Нінхурсаг, дія якого

розгортається в блаженній країні Дільмун — міфічній прабатьківщині, «первісному раю», де немає хвороб, старості, хижаків і смерті. Ця «чиста» й «непорочна» земля, проте, позбавлена прісної води, необхідної для життя. Тож Енкі, закликавши на допомогу бога сонця Уту, наповнює Дільмун підземними водами з Абзу, перетворивши його на квітучий сад. Далі розгортається космогонічний акт божественного шлюбу: Енкі з'єднується з Нінхурсаг, а згодом — із народженими в цьому союзі богинями (Нінсар/Нінму, Нінкуррою та Утту), що символізує циклічне відтворення життя та генеалогічне розгортання божественного світу. Кульмінацією стає конфлікт: Нінхурсаг проклинає Енкі за те, що той з'їв вісім священних рослин, створених нею. Через це в тілі бога починають відмирати вісім органів. Завдяки хитроумному втручанням лисиці богиня-мати повертається та для зцілення кожного ураженого органу народжує окреме божество. Зокрема, для лікування ребра — богиню Нінті (ім'я шумерською мовою означає водночас «Пані ребра» й «Пані, що дарує життя»), звідси — типологічна паралель до біблійної Єви). Міф, отже, не лише пояснює походження низки божеств і родючості, а й утверджує ідею, що страждання є наслідком порушення сакральних табу навіть серед самих богів.

* Одним із найважливіших аккадських міфів про космічну кризу є «Міф про Ерру» (відомий також як «Ерра та Ішум»), укладений вавилонським жерцем Кабті-ілані-Мардуком десь на межі 10–9 ст. до н. е. Головний герой — бог війни, мору та руйнування Ерра (тісно пов'язаний із володарем підземного світу Нергалом). Підбурюваний лихими воїнами-демонами Сибітту (Семеро), які прагнуть битви, та власним руйнівним імпульсом, Ерра вирішує влаштувати масштабне спустошення Месопотамії. Він хитрощами змушує верховного бога Мардука зійти з престолу для очищення своїх регалій, що веде до негайного краху космічного та соціального порядку. Насамперед страждає Вавилон, де спалахує соціальний хаос, голод, міжусобиці та тотальна загибель усього живого. Мудрий радник і візир Ішум (бог-вісник та захисник міських вулиць) спершу намагається стримати Ерру, а згодом майстерно переконує його зупинити кровопролиття, змалювавши жакливу картину пустки, де боги залишаються без жертвоприношень. Фінал міфу містить пророцтво про майбутнє відновлення міст, повернення вигнанців та відродження культу Мардука. Це надає творові виразної циклічної есхатології: глобальна руйнація мислиться не як остаточний кінець історії, а як катастрофічне, майже ритуальне очищення, за яким неминуче настає нове утвердження божественного порядку.

* Особливе місце в релігійному житті Месопотамії посідали культові статуї богів, що їх сприймали не за умовні зображення, а як реальну земну присутність божества (після здійснення відповідних ритуалів освячення). Статуї утримували, наче живих істот: їх щоденно вмивали, вбирали в коштовний одяг, годували жертвовною їжею та напоями, а під час великих релігійних свят урочисто переносили в процесіях між храмами. Турботу про культову статую вважали необхідною умовою збереження божественної прихильності, добробуту держави й космічного порядку.

Джерела

А н г л . п е р е к л . —

* Jacobsen T. *The Harps that Once... : Sumerian Poetry in Translation*. Yale University Press, 1987. 273 p.

* *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*. / Trans. by A. George. London : Penguin Books, 2002. 304 p.

* *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* / Trans. by S. Dalley. Oxford; New York : Oxford University Press, 2009. 368 p.

У к р . п е р е к л а д —

* Про того, хто бачив усе... (Епос про Гільгамеша) / Пер. з аккад. І. Дьяконова, М. Москаленка // На ріках Вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. Київ : Дніпро, 1991. С. 98–152.

* «Коли вгорі...» (Поема про сотворіння світу) // Там само. С. 152–176.

Література

Jacobsen T. *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven :

Yale University Press, 1976. 273 p.

Wolkstein D., Kramer S. N. Inanna, Queen of Heaven and Earth : Her Stories and Hymns from Sumer. New York; Cambridge; Philadelphia et al. : Harper Perennial, 1983. 227 p.

Penglase C. Greek Myths and Mesopotamia: Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod. London : Routledge, 1994. 278 p.

Kramer S. N. Sumerian Mythology. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1998. 184 p.

Bottéro J. Religion in Ancient Mesopotamia. Chicago; London : University of Chicago Press, 2004. 260 p.

Livingstone A. Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars. Winona Lake : Eisenbrauns, 2007. 288 p.

Вовк І. Міфологічний світ стародавнього Шумеру. «Старі» і «нові» боги шумеро-аккадської міфології // Історія релігій в Україні : Науковий щорічник. Львів : Львівський музей історії релігії; вид-во «Логос», 2010. Книга І. С. 51–57.

Lambert W. G. Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays. Tübingen : Mohr Siebrek, 2016. 280 p.

Wasserman N., Zomer E. Akkadian Magic Literature : Old Babylonian Invocations, Incantations, and Rituals. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2022. 450 p